

**Spoleczne postrzeganie korupcji politycznej
w perspektywie oceny uczciwości władz
politycznych**

Waldemar Wojtasik
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Political Preferences
2017, vol. 17: 119-128.
DOI: 10.6084/m9.figshare.5712244
journals.us.edu.pl/index.php/PP
Submitted: 30/10/2017
Accepted: 29/11/2017

Abstract:

The Social Perception of Political Corruption vs the Evaluation of Honesty of Political Authorities

Political corruption is a multidimensional phenomenon, concerning political authorities at all possible levels. It is defined as the abuse of power by political entities in order to obtain personal benefits in the form of greater power or wealth. It shows that the subject of political corruption is not only material benefits but also the mechanisms of increasing the influence or special treatment. The character of political corruption results in the public interest in it, enhanced by the public character of the individuals it refers to. It is also influenced by the processual character of the phenomenon itself, but first of all by the specific attractive nature of corruption in social awareness. The article presents the findings of research concerning opinions on political corruption. Its goal is to study the relationships between the respondents' opinions on political authorities' honesty and the determinants of corrupt phenomena. The main research question is: Is there any relationship between the person's opinion on political authorities' honesty and the person's perception of political corruption? The hypothesis related to the question assumes there is a connection between the perception of political authorities' honesty and the evaluation of components of political corruption. The research is part of a research project carried out by the IPSO ORDO Academic Foundation on the perception of the corruption phenomenon in the public domain.

Key words:

corruption, political corruption, political power, honesty

Wstęp

Spoleczne postrzeganie korupcji politycznej jako patologii współczesnych relacji gospodarczych i politycznych jest powszechne. Wynika to z uderzania przez nią w podstawowe zasady demokracji, wolnego rynku i społeczeństwa obywatelskiego. Przekonanie o jej negatywnym wpływie na wiele obszarów życia społecznego sprawia, że istnieje społeczna presja na walkę z samym zjawiskiem, jak i na przeciwdziałanie mu za pomocą dostępnych środków prewencyjnych. Wiele badań wskazuje, że najskuteczniejszym mechanizmem ograniczania korupcji jest zmiana społecznego nastawienia do niej (Turska-Kawa 2015). W sytuacji wstępowania jednostkowych zasobów psychologicznych, pozwalających na przeciwstawienie się pokusom płynącym ze stosowania procedury korupcyjnego, szanse na podjęcie nielegalnych działań wyraźnie maleją. Dlatego też, również w interesie stabilności i efektywności procedur demokratycznych, istnieje potrzeba skutecznego oddziaływania na opinie obywateli na temat korupcji i jej negatywnych konsekwencji. Mają temu służyć programy podnoszące poziom obywatelskich kompetencji politycznych (Plecka, Turska-Kawa & Wojtasik 2013).

Jako zjawisko występujące w domenie publicznej korupcja polityczna budzi duże zainteresowanie społeczne. Często badana jest opinia na temat jej postrzegania, szczególnie w wymiarze zmian poziomu akceptacji zjawisk korupcyjnych. Badania Centrum Badania Opinii Społecznej (CBOS 67/2017) wskazują na ugruntowany stosunek większości obywateli tak do samego zjawiska, jak i jego oceny. Zdecydowana większość (76%) uważa, że korupcja w Polsce stanowi duży problem, w tym niemal jedna trzecia (31%) – że bardzo duży; 15% ocenia zasięg korupcji w naszym kraju jako niewielki, a 1% jako bardzo mały. Nieco więcej respondentów uważa, że w ostatnim okresie korupcja w Polsce zmniejszyła się (21%), niż wzrosła (17%), jednak najwięcej osób (43%) twierdzi, że utrzymuje się ona na tym samym poziomie. Wśród dziedzin życia społecznego, w których korupcja występuje najczęściej, respondenci wymieniali sferę polityki (48% wskazało działaczy partyjnych, radnych, posłów i senatorów) oraz służbę zdrowia (38%). Około jedna trzecia respondentów za najbardziej skorumpowane instytucje uznała sądy i prokuraturę (32%), a także urzędy administracji samorządowej (30%). Nieco rzadziej problem korupcji dotyczy urzędów centralnych i ministerstw (21%), firm państwowych (17%), policji (16%) oraz przedsiębiorstw prywatnych (12%). Do instytucji postrzeganych jako w mniejszym stopniu naznaczone korupcją należą banki (5%) oraz szkolnictwo i nauka (2%). 13% nie potrafiło wskazać żadnej konkretnej sfery życia

społecznego, która w większym stopniu niż inne borykałaby się z problemem korupcji. Co interesujące, Polacy raczej pozytywnie postrzegają działania podejmowane dla zwalczania problemu korupcji. Dla 59% z nich klimat polityczny wokół problemu korupcji sprzyja walce z tym zjawiskiem. O tym, że nie ma politycznej woli zwalczania korupcji, przekonana jest niespełna jedna trzecia ankietowanych (29%), natomiast co ósmy (12%) nie ma wyrobionej opinii na ten temat.

Prezentowany artykuł przedstawia wyniki badań dotyczących opinii Polaków na temat korupcji politycznej. Jego założeniem jest zbadanie zależności pomiędzy opiniami badanych na temat władz politycznych a determinantami zjawisk korupcyjnych. Podstawowe pytanie badawcze brzmi: Czy istnieje związek pomiędzy opinią na temat władz politycznych a postrzeganiem politycznej korupcji? Generalna hipoteza będzie zakładała występowanie związku pomiędzy sposobem postrzegania uczciwości władz politycznych a oceną składowych politycznej korupcji. Szczegółowe hipotezy badawcze będą poszukiwały związku pomiędzy postrzeganiem uczciwości władz politycznych a: (1) nepotyzmem; (2) faworyzowaniem polityków i ich rodzin; (3) nieprawidłowościami w wydatkowaniu publicznych pieniędzy; (4) marnowaniem publicznych pieniędzy.

Korupcja polityczna

Czerpanie nieuprawnionych korzyści z racji wykonywanej pracy lub zajmowanego stanowiska jest wpisane w działanie mechanizmów społecznych i ekonomicznych, jako patologiczny efekt dążenia do bogactwa i władzy. Korupcja jest zjawiskiem występującym w sferze politycznej od czasów starożytnych, czego dowodzą liczne zapisy źródłowe. W antycznej Grecji podczas igrzysk olimpijskich korumpowano sportowców, którzy w konsekwencji nie walczyli uczciwie i oddawali zwycięstwa w zamian za korzyści. W Rzymie korupcja polityczna dotyczyła wyboru najważniejszych urzędników w państwie, m.in. konsulów, pretorów, kwestorów i edylów w okresie republikańskim (Sitek 2012: 343). Zarzuty korupcyjne doprowadziły w 1376 roku do usunięcia z Izby Lordów Williama Latimera. Pierwszy zmasowany handel synekurami (kupczenie wpływami) odnotowano w czasie pontyfikatu papieża Sykstusa IV, któremu zarzucono sprzedaż nawet 650 stanowisk. W historii zdarzało się przekupywanie dyplomatów, lenników i całych armii. Dopiero jednak czasy demokratyczne dały asumpt do uniwersalnych i systemowych rozwiązań, mających zapobiegać występowaniu korupcji. Jako że liberalne

demokracje wywodzą się ze wspólnego uniwersum aksjologicznego, państwa demokratyczne podobnie traktują zagrożenie zjawiskami korupcyjnymi. W przypadku korupcji politycznej istotne jest jej usytuowanie w obrębie procesów, których podstawą są decyzje polityczne.

Korupcja polityczna obejmuje przestrzeń występowania płaszczyznę władzy politycznej na wszystkich poziomach jej przejawiania się, choć jej pierwotne rozumienie ograniczało się do oddziaływania na efekty procesów politycznych przy udziale nieuzasadnionego wpływu bogactwa (Issacharoff 2010: 121-122). Na gruncie prawnym bywa określana jako sytuacja w której urzędnik publiczny z naruszeniem zasad powierzonych mu przez społeczeństwo oraz w sposób naruszający interes publiczny świadomie angażuje się w działania wykorzystujące urząd dla osobistych korzyści lub zapewnienie korzyści osobie trzeciej (Philp 2011: 41-42). Współcześnie korupcja polityczna jest definiowana jako nadużywanie władzy przez podmioty polityczne w celu uzyskania osobistych korzyści w postaci zwiększania władzy lub bogactwa. Taki rodzaj definiowania wskazuje, że przedmiotem korupcji politycznej nie są jedynie korzyści materialne, ale również mechanizmy zwiększania wpływów lub obdarzania specjalną przychylnością. Szczególnie zagraża to funkcjonowaniu demokracji, gdyż jej istotą jest równość szans wszystkich jej podmiotów (Uliasz 2011: 147). Kryterium przedmiotowe, podnoszące wymiar władztwa decydentów politycznych, wskazuje na dwa rodzaje korupcji politycznej. Pierwszy z nich jest pochodną politycznego wymiaru sprawowanej funkcji. Jego istotą jest istnienie zależności o charakterze politycznym, wynikającym ze specyfiki politycznej rywalizacji i odbywającej się w jej konsekwencji dystrybucji władzy. Drugi, określany jako korupcja na urzędzie, tyczy się osób pełniących funkcje publiczne, głównie urzędników i funkcjonariuszy publicznych (Jarosz 2004: 237). W obu przypadkach korupcji politycznej jej podmiotem jest człowiek, którego polityczne umocowanie w organach władzy umożliwia bezprawne czerpanie korzyści ze sprawowanych funkcji (Robak & Czaja 2015: 13-16). Można więc założyć, że korupcja polityczna jako przestępstwo umyślne wynika z aktu woli, a nie z niewiedzy czy braku kompetencji. Nawet jeżeli założyć jednak obiektywną przesłankę jej występowania, to brak zamiaru lub świadomości popełniania czynu korupcyjnego sytuuje podmiot polityczny w wysoce negatywnym kontekście, wskazującym na brak niezbędnej wiedzy lub kompetencji.

Korupcja polityczna jest zjawiskiem złożonym, którego charakter jest często niedostrzegalny dla obywateli i opinii publicznej. Wynika to z faktu niemożności zapewnienia pełnej transparentności procesów decyzyjnych oraz kryminalnego podłoża opisywanych działań.

Podmioty uczestniczące w takim procederze, ze względu na grożące sankcje, są zainteresowane jego utajnieniem. Dlatego świadomie wdrażają strategie maskujące, które w swoich założeniach mają ukryć prawdziwy charakter toczących się procesów. Jako że do głównych cech korupcji zaliczyć należy: powszechność, entropie, rynkowość i interakcyjność (Jakubowski 2016: 26), to jedną z jej najważniejszych płaszczyzn jest relacyjność. Zjawisko korupcji jest trwale wpisane w relacje polityczne. Wynika to z faktu deterministycznego układu zależności występującego w przypadku konkurencji o ograniczoną liczbę dóbr, które przydzielane są w oparciu o uznaniowe decyzje. Z drugiej strony możliwość sprawowania urzędów politycznych – i związane z tym korzyści płynące z posiadania władzy – skłania niektóre jednostki do podejmowania nielegalnych działań, mających w swoich założeniach zwiększenie szans na objęcie funkcji (czy to w drodze wyborów, czy politycznych nominacji). Często więc zachowania korupcyjne mające wpłynąć na możliwość wyboru lub objęcia stanowiska z politycznego nadania są dopiero wstępem (lub warunkiem dopuszczającym) dla nielegalnego czerpania korzyści.

Nieetyczny i kryminalny charakter korupcji politycznej wpływa na społeczne zainteresowanie nią. Wynika to z psychologicznej atrakcyjności informacji poświęconych zdarzeniom korupcyjnym, zgodnie z klasycznym ujęciem, w którym zła wiadomość jest dobrą wiadomością dla mediów – skupia uwagę odbiorców (Golding & Elliott 1979: 129). Zainteresowanie to jest niewątpliwie wzmacniane publicznym charakterem osób których dotyczy, wynikającym np. z udziału w wyborach lub piastowania ważnego stanowiska. Wpływa na to procesualny charakter samego zjawiska, ale przede wszystkim konieczność uświadomienia i zaistnienia faktu korupcji w świadomości społecznej. Bez takiego ujawnienia obywatele nie będą mieć akceleratora, który mógłby być czynnikiem moderującym ich opinie i zachowania. Mogą co prawda podejrzewać występowanie takich zjawisk, jednak bez pojawienia się informacji w przestrzeni publicznej trudno domniemywać ich znaczącego wpływu na postawy czy decyzje.

W ramach mechanizmów komunikacji społecznej, pojawienie się w świadomości społecznej zdarzenia korupcyjnego nabiera cech zjawiska problemowego lub kryzysowego. W przypadku zjawiska problemowego będzie to uprawdopodobnienie lub zdarzenie, które, jeśli miałyby trwać, może mieć wpływ na funkcjonowanie obecnie i w przyszłości. Kryzysowość wystąpienia korupcji jest funkcją jednostkowego wydarzenia lub serii wydarzeń, które mogą prowadzić do zmiany dotychczasowej oceny na gorszą (lub utrwalenie dotychczasowej negatywnej). Powoduje ona wzrost odczuwalnego przez obywateli poziomu niepewności i

zagrożenia. Kryzys może być także wywołany samym poczuciem zagrożenia, które będzie wpływało na postawy i opinie. Patrycja Szostok (2016: 92) zauważa, że w prezentowanej perspektywie ujawnienie podejrzenia korupcji częściej będzie (przynajmniej w początkowej fazie) sytuacją problemową niż kryzysową.

Usytuowanie korupcji politycznej w perspektywie komunikacji społecznej pozwala widzieć ją jako asymetryczną relację pomiędzy decydentami (informującymi) a obywatelami (informowanymi). Charakter takiej relacji sprawia, że informujący mają możliwość generowania i docierania z komunikatami w sposób dla siebie najbardziej efektywny (skoncentrowany na wywołanych skutkach). Informowani, choć mogą sami pozyskiwać informacje, najczęściej pozostają jednak zdani na dostarczane im fakty i ich interpretacje. Strategie informacyjne decydentów politycznych zasadzają się na zarządzaniu niepewnością komunikacyjną (Schedler 2013). Opiera się ona na założeniu istotnego związku pomiędzy pluralizmem dostępnych informacji a dokonywanymi przy ich udziale decyzjami (por. Sroka 2014: 49). Niepewność komunikacyjna jest moderowana poprzez jej ograniczanie lub zwiększanie. Kierunkowo strategie ograniczania niepewności komunikacyjnej koncentrują się na takim kształtowaniu środowiska informacyjnego, które pozwala na intencjonalny dobór komunikatów dla kreowania oczekiwanych postaw odbiorców. Czynnikiem temu sprzyjającym jest dokonywanie wyborów w warunkach niedoskonałego dostępu do informacji. W odwrotnych pryncypiach, gdy niepewność informacyjna jest strategicznym celem, decydenci charakteryzują się podejmowaniem działań umożliwiających zarządzanie zwiększeniem percepcji odbiorców i rywalizacją mediów w poszukiwaniu i docieraniu do informacji. Strategie takie mogą dotyczyć zarówno nakierowania mediów na odkrywanie prawdy, jak i zmniejszania ostrości perspektywy w celu rozmycia negatywnego przekazu.

Wyniki badań i ich analiza

Przedstawiane wyniki badań są częścią projektu badawczego realizowanego przez Fundację Akademicką IPSO ORDO. Badania zostały przeprowadzone w formie kwestionariusza ankiety za pośrednictwem ankierów-wolontariuszy. Ankierzy zostali odpowiednio przeszkoleni poprzez udział w kursie „Metodologia badań ilościowych i jakościowych”. Osoby badane były informowane o celach przeprowadzonego badania oraz ich wykorzystaniu. Forma kwestionariusza ankiety została wybrana w związku z poruszaniem wątków związanych

z wrażliwym tematem, jakim jest korupcja i wiele psychologicznych kwestii związanych z przedmiotem badania w formie wywiadu mogłoby obniżyć wartość badania. Oddanie narzędzia respondentom wraz z zapewnieniem pełnej anonimowości badania pozwala zachować największą rzetelność badania. Próba badawcza została dobrana metodą kwotowo-warstwową i w wyniku procesu badawczego uzyskano odpowiedzi od 863 respondentów.

Wśród respondentów znalazło się 476 kobiet, co stanowi prawie 55% próby oraz 387 mężczyzn, co odpowiada 44,8%. W próbie najliczniejszą reprezentację stanowią mieszkańcy dużych i największych miast (odpowiednio: 162; 18,8% oraz 230; 26,7%). Nieco mniej jest mieszkańców miast średnich (135; 15,6%). Respondentów pochodzących z małych i najmniejszych miast jest najmniej (odpowiednio: 115; 13,3% oraz 116; 13,4%). Respondenci z terenów wiejskich to 105 osób (12,2%). Wśród osób badanych najliczniejszą grupę stanowili najmłodszy do 24 roku życia 205 (23,8%). Niemalże równoliczne są kategorie 25-34, 35-44 oraz 55-64 lata, wynosząc odpowiednio 138 (16,0%), 145 (16,8%) oraz 139 (16,1%). Najmniejszą reprezentację stanowili respondenci w wieku 45-54 lata (121; 14,0%) oraz powyżej 65. roku życia (13,3%). Wśród respondentów było 394 osoby z wykształceniem średnim/policealnym, co stanowi 45,7% próby oraz 469 osób z wykształceniem wyższym, co odpowiada 54,3%.

W przeprowadzonych badaniach wykorzystano autorskie narzędzie, składające się z 20 twierdzeń, do których respondenci byli proszeni o ustosunkowanie się na pięciostopniowej skali. Do dyspozycji mieli następujące odpowiedzi: zdecydowanie nie, raczej nie, trudno powiedzieć, raczej tak, zdecydowanie tak. Kwestionariusz zawierał również metryczkę, której celem było zgromadzenie danych takich jak płeć, wykształcenie, wiek oraz miejsce zamieszkania. W prezentowanej części wyników badań wykorzystano odpowiedzi respondentów do następujących twierdzeń: (1) W Polsce władze polityczne są uczciwe; (2) W Polsce ważna jest walka z nepotyzmem; (3) W Polsce ważna jest walka z faworyzowaniem polityków i ich rodzin; (4) W Polsce ważna jest walka z nieprawidłowościami w wydatkowaniu publicznych pieniędzy; (5) W Polsce ważna jest walka z marnowaniem publicznych pieniędzy.

Średnie odpowiedzi respondentów ukazały, że poczucie uczciwości władz politycznych w Polsce plasuje się na zaskakująco niskim poziomie (1,15). Odpowiedzi w odniesieniu do twierdzeń dotyczących istotności walki w Polsce z czterema ważnymi problemami: nepotyzmem (3,57), faworyzowaniem polityków i ich rodzin (3,52), nieprawidłowościami w wydatkowaniu pieniędzy publicznych (3,52) oraz marnowaniem publicznych pieniędzy (3,74) ukazały, że są to

zagadnienia ważne. Istotność tych problemów została oceniona powyżej średniej, jako najważniejszy badani wskazali marnowanie publicznych pieniędzy. W konsekwencji, badając korelacje pomiędzy twierdzeniem a pozostałymi uzyskano następujące wyniki.

Tabela 1. Wartości współczynników korelacji pomiędzy analizowanymi twierdzeniami wykorzystanego narzędzia

Korelacje		W Polsce władze polityczne są uczciwe	Nepotyzm	Faworyzowanie	Nieprawidłowości	Marnowanie pieniędzy publicznych
W Polsce władze polityczne są uczciwe	Korelacja Pearsona		,035	,025	,046	,038
	Istotność (dwustronna)		,303	,471	,179	,262
	N		863	863	863	863
Nepotyzm	Korelacja Pearsona	,035		,807**	,751**	,693**
	Istotność (dwustronna)	,303		,001	,001	,001
	N	863		863	863	863
Faworyzowanie	Korelacja Pearsona	,025	,807**		,763**	,686**
	Istotność (dwustronna)	,471	,001		,001	,001
	N	863	863		863	863
Nieprawidłowości	Korelacja Pearsona	,046	,751**	,763**		,708**
	Istotność (dwustronna)	,179	,001	,001		,001
	N	863	863	863		863
Marnowanie pieniędzy publicznych	Korelacja Pearsona	,038	,693**	,686**	,708**	
	Istotność (dwustronna)	,262	,001	,001	,001	
	N	863	863	863	863	

** . Korelacja istotna na poziomie 0.01 (dwustronnie).

Źródło: opracowanie własne.

Uzyskane wyniki badań wskazują na występowanie dwóch podstawowych prawidłowości. Jeżeli ktoś uważa, że władze polityczne w Polsce są uczciwe, to nie dostrzega potrzeby przeciwdziałania możliwym pozostałym negatywnym konsekwencjom politycznej korupcji. Druga prawidłowość jest, co do zasady przeciwieństwem pierwszej – negatywna ocena uczciwości

władz politycznych współwystępuje z deklarowaną potrzebą przeciwdziałania patologiom politycznej korupcji. Jeżeli ktoś dostrzega jeden problem związany z polityczną korupcją, to dostrzega też inne. Wskazywać to może na powiązanie ze sobą poszczególnych negatywnych zjawisk w świadomości społecznej. Może to także wskazywać na istnienie zależności, w której postrzeganie władz politycznych jako nieuczciwych współwystępuje z deklarowaną potrzebą walki z patologiami spowodowanymi korupcją. W konsekwencji może to oznaczać, że łączy się występowanie tych problemów z odpowiedzialnością władzy politycznej.

Wnioski

Obraz opinii Polaków uzyskany w przedstawianych badaniach wydaje się być spójny i logiczny. Korupcja polityczna jest zjawiskiem, które ogniskuje na sobie zainteresowanie społeczne, co wpływa na powszechność wyrażanych przez respondentów sądów. Z perspektywy przeprowadzonych badań nie można jednoznacznie rozstrzygnąć, czy respondenci traktują korupcję polityczną jako konsekwencję zepsucia władzy politycznej, choć tendencja do łączenia negatywnej oceny władz politycznych z potrzebą walki z korupcyjnymi patologiami może na taki związek wskazywać. Swoistą istotą takiego związku mogą być identyfikacje partyjne badanych, co wskazywałoby na ciekawy kierunek eksploracji badawczych w przyszłości.

Podobnie interesujące mogłoby być zdiagnozowanie preferencji badanych w zakresie narzędzi walki z polityczną korupcją. Wniosek ten wynika z obserwacji współwystępowania w ujawnionych opiniach podobnych opinii na temat walki z poszczególnymi przejawami korupcji. Być może decyduje o tym holistyczny charakter samego badanego zjawiska – jest ono postrzegane jako generalna patologia, a nie jako jego odrębne, zautonomizowane części. Z drugiej jednak strony, możliwość wskazania narzędzi służących walce z korupcją wymagać może od badanych posiadania wysokich kompetencji. Korupcja, zarówno w warstwie identyfikacji, jak i analizy jest zjawiskiem wielopłaszczyznowym, a pewna symplifikacja sądów mniej kompetentnych respondentów mogłaby niwelować oczekiwanie wysokiego waloru poznawczego.

Powyższy wniosek wskazywać może na konieczność skupienia się na rozwijaniu obywatelskich kompetencji politycznych jako podstawowym narzędziu przeciwdziałania korupcji politycznej. Pomimo tego, że sama korupcja jest postrzegana jednoznacznie negatywnie, to obywatele nie są wyposażeni w wiedzę, będącą podstawą prewencji. O ile nie należy oczekiwać ostatecznej likwidacji samego zjawiska, to ograniczenie jego oddziaływania może być podstawą

dla pozytywnych zmian w sferze społecznej i gospodarczej. Ujawnione w kwestionariuszach (i potwierdzające wcześniejsze badania) ugruntowanie opinii Polaków na temat korupcji politycznej zdaje się dobrym punktem wyjścia do zmian świadomości i ograniczenia akceptacji dla jej występowania.

Bibliografia:

- CBOS 63/2017. Opinie na temat korupcji w Polsce. *Komunikat z badań nr 63/2017*. Warszawa: Centrum Badania Opinii Publicznej.
- Golding, P., & Elliott, P. (1979). *Making the news*. London: Longman.
- Jakubowski, R. (2016). *Cechy charakterystyczne korupcji i sposoby jej zapobiegania w administracji*. W: M. Myśliwiec, & A. Turska-Kawa (red.). *Korupcja w administracji*. Katowice: Fundacja Akademicka IPSO ORDO.
- Issacharoff, S. (2010). On political corruption. *Harvard Law Review*, 124 (1), 118–42.
- Jarosz, M. (2004). *Władza, przywileje, korupcja*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Philp, M. (2011). *Conceptualizing political corruption*. W: A. J. Heidenheimer, & M. Johnston (red.), *Political corruption: Concepts and contexts* (Vol. 1), New Brunswick: Transaction Publishers.
- Plecka, D., Turska-Kawa, A., & Wojtasik, W. (2013). Obywatelskie kompetencje polityczne. *Kultura i Edukacja*, 96 (3), 73–97.
- Robak, A., & Czaja, M. (2015). *Korupcja-zarys istoty zjawiska*. W: A. Turska-Kawa, & M. Czaja (red.). *Postawy wobec korupcji w samorządzie terytorialnym*. Katowice: Fundacja Akademicka IPSO ORDO.
- Schedler, A. (2013). *The Politics of Uncertainty: Sustaining and Subverting Electoral Authoritarianism*. Oxford: Oxford University Press.
- Sitek, B. (2012). Korupcja wyborcza w świetle ustaw municypalnych antycznego Rzymu na tle rozwiązań normatywnych w polskim systemie prawnym. *Journal of Modern Science*, 4 (15), 337–59.
- Sroka, A. (2014). *Rozliczalność w badaniach jakości demokracji (na przykładzie Polski i Hiszpanii)*. Warszawa: Dom Wydawniczy Elipsa.
- Szostok, P. (2016). Skuteczna komunikacja samorządowa remedium na kryzys wywołany korupcją. W: M. Myśliwiec, & A. Turska-Kawa (red.). *Korupcja w administracji*. Katowice: Fundacja Akademicka IPSO ORDO.
- Turska-Kawa, A. (2015). *Psychologiczne determinanty korupcji politycznej*. W: A. Turska-Kawa, & M. Czaja (red.). *Postawy wobec korupcji w samorządzie terytorialnym*. Katowice: Fundacja Akademicka IPSO ORDO.
- Uliasz, J. (2011). Prawne aspekty zwalczania korupcji politycznej. *Przegląd Prawa Konstytucyjnego*, 5 (1), 143–55.
- Wojtasik, W. (2015). *Niepewność jako czynnik przeciwdziałania korupcji*. W: A. Turska-Kawa, & M. Czaja (red.). *Postawy wobec korupcji w samorządzie terytorialnym*. Katowice: Fundacja Akademicka IPSO ORDO.
- Wojtasik W. (2017). Rola korupcji politycznej w procesie rozliczalności wertykalnej na poziomie lokalnym (maszynopis).